

EDWARD RYMAR

Pyrzyce

GOLENICE

DZIEJE DAWNEGO MIASTECZKA NOWOMARCHIJSKIEGO

Golenice, Schildberg do 1945 r., dziś wieś w powiecie myśliborskim, w gminie Myślibórz, ma przeszłość zamkowo-miasteczkową, a nawet średniowiecznego ośrodka administracyjnego. Godzi się przeszłość tę opisać i utrwalić.

Gród pomorski

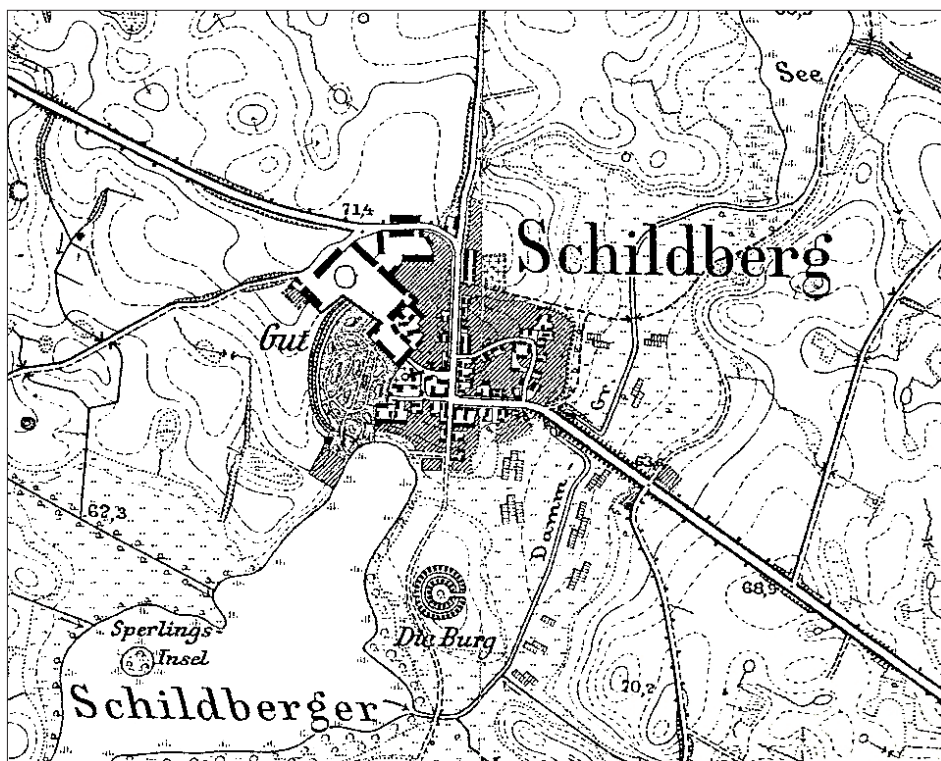
Wspomniana tradycja zamkowa miejscowości sięga wczesnego średniowiecza (VI–XII w.). Wtedy istniał tu gród Pomorzan. Jego śladem do dziś jest wyraźnie zarysowane pierścieniowate grodzisko na łąkach na południe od wsi nad jeziorem Dobropolskim-Golenickim (dawniej Schildberger See), przy drodze z Bań do Myśliborza, pół kilometra na południe od kościoła (stanowisko archeologiczne nr 1). Badania prowadzone tu w 1968 r. przez Eugeniusza Cnotliwego wykazały jedynie resztki ceramiki średniowiecznej¹. Istnieją też stanowiska 2 i 3: osada 270 m na południe od wsi, badana w 1969 r., i na wschodnim brzegu jeziora, na wzgórzu przy jeziorze – osada przylegająca do grodu od południa, badana w 1977 r. Pochodzi z nich ceramika z X–XI w.² Gród (potem zamek) otoczony łąkami. Docierano doń kiedyś poprzez groblę.

¹ H. Wittlinger, *Untersuchungen zur Entstehungen und Frühgeschichte der nemärkischen Städte*. „Die Neumark” 8 (1932), s. 83; „Materiały Zachodniopomorskie” 15 (1969), s. 543; W. Łosiński, *Osadnictwo plemienne Pomorza (VI–X wiek)*. Wrocław 1982, s. 279.

² „Materiały Zachodniopomorskie” 15 (1969), s. 543; tamże, 26 (1980), s. 125.

Golenice. Pozostałości grodziska, 1961 (fot. T. Białecki)

Golenice na mapie w skali 1 : 25 000 z końca XIX w.

Pierwotna pomorska nazwa osady nie jest znana. Miejscowość pojawia się w źródłach już z nazwą niemiecką, będącą skutkiem napływu kolonistów po 1230 r., sprowadzonych przez księcia Barnima I do kasztelanii cedyńskiej i pyrzyckiej. To *Schiltperge* 1276, *Schiltberg* 1277 (1281?), *Schiltbergh* 1288, 1362, *Schilenberg prope Soldin* (czyli „koło Myśliborza”) 1372, *Schiltberge bey deme Soldin*; *Schiltberg* 1377, *Schiltberghe* 1407, *Schiltberge* 1448, 1449, *Schiltberg* 1456, *Schyltberg* 1465, *Schaltberge*, *Schyltberge* 1469, *Schiltberg* 1472, *Schildtberghe* 1493, *Schiltberg* 1499, *Schildtbergk* 1588, *Schiltberg* 1944. Zapewne od niemieckiego *Schild* ‘tarcza’. Nazwa polska od 1945 r. nawiązuje do *Golenitz*, pierwotnej nazwy pobliskiego Golczewa z 1337 r.

Golenice Kerkowów

Ziemie golenicką z ośrodkiem zamkowym – wzniesionym widocznie na grodzie, a nie w nowym miejscu – oraz powstałym obok miastem kolonizowała już w czasach Barnima I po 1240 r. rodzina rycerska Kerkowów. Powstanie miasta i jego nazwanie „zawdzięczamy” zresztą prawdopodobnie tej właśnie rodzinie³.

To pierwotnie ród ministeriałów z siedzibą w pierw w Kerkau (Kerkow) koło Arendsee w Starej Marchii, na północ od Jeetze, gdzie znany był ród rycerski von Jeetze (*Jediz* 1292), jak Kerkowowie z pazurem gryfa w herbie⁴. Twórcą potęgi rodu Kerkowów był Alberyk (1184/5–1252), wymieniany na listach świadków czynności prawnych po Gerardzie von Salzwedel (v. Gartow), może swym bracie, skoro i syn miał na imię Gerard⁵; od 1229 r. w dokumentach margrabiów brandenburskich z synami: Gerardem (Gerkinem; 1229–1260)⁶, Fryderykiem I

³ Chyba nie warto przywiązywać wagi do miejscowej legendy o rycerzu-rozbójniku z zamku w czasach cesarza Fryderyka I (1155–1190), jego córce jedynaczce i ubogim rycerzu Janie von Kerkow nad jeziora Miedwie – zob. T., *Die Schildberger Burg. Eine neumärkische Sage*. „Die Heimat” 1926, nr 16.

⁴ H. Schultze, *Die Besiedlung der Mark Brandenburg im hohen und späten Mittelalter*. „Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands” 28 (1979), s. 119; L. v. Ledebur, *Adelslexicon der Preussischen Monarchie*. Bd. I. Berlin 1855, s. 100.

⁵ *Codex diplomaticus Brandenburgensis*. Hrsg. v. A.F. Riedel. Berlin 1838–1869 (dalej CDB), A XVI, s. 395; 1184/1205, s. 399; 1228, VI, s. 399, XXII, s. 3; 1225, s. 400; 1226, B I, s. 14; 1233, A XXII, s. 5; 1235, A XV, s. 11; 1243, s. 171; 1251, XIV, s. 3; 1247, s. 5; 1248, II, s. 61; 1252; *Pommersches Urkundenbuch*. Stettin 1868–1936, Köln–Wien 1961–1990 (dalej PUB), Bd. I, nr 334; 1236; L. v. Ledebur, *Adelslexicon...*, Bd. I, s. 100 – o pokrewieństwie z v. Salzwedelami.

⁶ CDB A V, s. 33; 1229, XXII, s. 366; 1240, XV, s. 11; 1243, X, s. 208; 1252 i in., XI, s. 227; 1255, B I s. 68; 1260.

(1241–1247)⁷, Ludwikiem (1241–1261)⁸, Rutgerem, prepozytem kapituły brandenburskiej, wybranym 19 grudnia 1241 r. na biskupa Brandenburga, wspomnianym jeszcze 25 stycznia 1249 r. z bratem Gerardem, nieżyjącym w 1250 r.⁹, wreszcie – z Henrykiem. Ten ostatni również doszedł do godności kościelnych. To Henryk *de Kercow*, kanonik kościoła św. Mikołaja w Stendalu, wielki przyjaciel margrabiów i przez nich uczyniony biskupem Hobolina (Havelbergu; 1244–1271/2)¹⁰. Krótco po 1250 r. Kerkowowie posiadli ziemię Löwenberg i tu mieli m.in. Kerkow, Neuendorf, Teschendorf, a więc i ją kolonizowali, skoro jednej wsi nadali nazwę swej starej siedziby, podobnie jak potem wsi Kerkow koło Angermünde w ziemi wkrzańskiej¹¹.

Następne znane pokolenie reprezentowali bracia Georgius (Jerzy) i Dytryk¹², którzy posiadli dobra w ziemi golenickiej. W jakich okolicznościach przybyli na Pomorze, trudno jeszcze dociec. W 1267 r. margrabiowie joannicy (tj. z linii starszej Askańczyków) zawarli układ z biskupem brandenburskim w sprawie zamiany ziemi chojeńskiej biskupa na ziemię Löwenberg, w której siedzieli Kerkowowie. Dokument ten podpisał Georgius de Kerkow. Obaj bracia w 1270 r. wymienieni są również w ostatecznym akcie zamiany tych ziem, jako mający lenna graniczące z nowymi posiadłościami biskupa, a Georgius ponadto jest świadkiem¹³. W 1271 r. margrabiowie przekazali biskupowi kilka wsi, w tym Kerkow koło Löwenbergu, zaznaczając, że Georgius i Dytryk posiadali je po przodkach. Bracia występują też w innych dokumentach margrabiów i w 1273 r. uczestniczą w ich rokowaniach nad Drawą z księciem wschodniopomorskim Mściwojem II

⁷ CDB A X, s. 199: 1241, s. 200: 1242, VIII, s. 156: 1244, XIV, s. 3: 1247. Gerard i Ludwik jako synowie Alberyka w 1243 r., tamże, XV, s. 11.

⁸ CDB A X, s. 199: 1241, XV, s. 11: 1243, X, s. 202: 1244, XIV, s. 3: 1247, X, s. 208: 1252, XI, s. 300: 1261.

⁹ CDB A X, s. 205; G. Abb, G. Wentz, *Das Bistum Brandenburg*. 1. Teil. Berlin 1929 (*Germania sacra*. 1. Bd.), s. 31.

¹⁰ CDB A I, s. 243: 1256, XIV, s. 3: 1247, s. 35: 1232; *Regesten der Markgrafen von Brandenburg aus askanischem Hause*. Bearb. v. H. Krabbo, G. Winter. Berlin–Leipzig 1910–1955, nr 749.

¹¹ Zob. zwłaszcza C. Gahlbeck, *Der Oder-Drage-Raum in voraskanischer Zeit. Großpolen, Schlesien und Pommern im Wettstreit um den Besitz der späteren Neumark*. „Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands” 45 (1999), s. 84.

¹² CDB A XIII, s. 212: 1267.

¹³ *Regesten...*, nr 948: 1267; CDB A VII, s. 243.

w sprawie ziemi sławieńskiej¹⁴ – zaangażowali się więc w ekspansję margrabiów na pomorskim wschodzie.

Ze źródeł wyziera ich szczególna rola w kolonizacji ziem chojeńskiej i golenickiej. Jako odszkodowanie za wycofanie się z lenn koło Löwenbergu otrzymali więc zapewne ziemię golenicką z grodem w Golenicach. Tu wcześniejsze „Łukowe Siedliszcze” (*Luowe Zedeliz* 1254, wieś cystersów kołbackich z rycerzami Konradem i Bertoldem v. Kleist, ich lennikami!) zamienili w Kerkow (w 1295 r. mowa już o *Luowe Zedelis quod nunc Kerkow dicitur*), wieś liczącą w 1337 r. aż 77 łanów, podczas gdy typowa wieś kolonizacyjna w tych rejonach obejmowała 64 łany (w tym 4 plebańskie).

Christian Gahlbeck ogłosił być może trafny pogląd, że z ramienia księcia Barnima I Kerkowowie w latach 1255 – ok. 1260 kolonizowali ziemię golenicką¹⁵. W ziemi tej istnieją bowiem liczne inne ślady osadnictwa Kerkowów, czy też ich działalności germanizacyjnej. Są więc wioski: Görlsdorf (dziś Góralice), Schmarfendorf (Gogolice), Pinnow (Pniów), Goltzow (Golczew), podobnie jak wioski o takich nazwach w ziemi wkrzańskiej, gdzie widocznie były miejsca etapowe Kerkowów w wędrówce na wschód w XIII w.; a dalej: Ringenwalde (Dyszno) jak koło Templina i Wrietzen, Zernickow (Czarników), Liebenfelde (Nawrocko), Woltersdorf (Dalsze) – jak koło Zehdenick. Prawdopodobnie okolice Golenic należały do ziemi lipiańskiej biskupa kamieńskiego i dopiero w 1276 r. wydzielono ziemię schiltberską (*terra Schiltberg*). Przystępując do zakupu ziemi lipiańskiej (18.08.1276) margrabiowie Jan II, Otton IV i Konrad z linii starszej Askańczyków 10 sierpnia 1276 r. składają Dytryka *de Kyrchowe* z synami oraz synów zmarłego Jerzego *de Kerkow* do rezygnacji z zamku i miasta Golenice (*castrum et civitas Schiltberge*) z przyległościami, dając im w zamian jako ekwiwalent zamek Boitzenburg koło Prenzlau w ziemi wkrzańskiej z dziesięcioma wsiami okolicznymi¹⁶. Dytryk I jest jednak 14 lutego 1277 r. świadkiem czynności w Golenicach

¹⁴ CDB VII, s. 245: 1271; *Regesten...*, nr 984: 1270 (Georgius), XII, s. 2: 1271 (tenże), XV, s. 21: 1272 (tenże), XIII, s. 216: 1273; *Pommerellisches Urkundenbuch*. Hrsg. v. M. Perlbach. Danzig 1882 (dalej PU), nr 256: 1273.

¹⁵ P. v. Niessen, *Geschichte der Neumark im Zeitalter ihrer Entstehung und Besiedlung*. „Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark” 7 (1905), s. 211; C. Gahlbeck, *Der Oder-Drage-Raum...*, s. 85.

¹⁶ CDB A XIII, s. 318.

w sprawie dóbr Pyrzyc w ziemi lipiańskiej¹⁷. W dokumentach wystąpił jeszcze w 1278 r.¹⁸

Akt z 1276 r. oznacza wyalienowanie okolic z Księstwa Pomorskiego. Margrabiom wraz z nabyciem ziemi lipiańskiej zależało na ziemi gołenickiej, będącej łącznikiem między nabytą przez wymianę z biskupem brandenburskim w 1267/1270 r. ziemią chojeńską i zakupioną w 1276 r. od biskupa kamieńskiego ziemią lipiańską. Wspomniani wyżej margrabiowie 14 lutego 1281 r. (1277?) w *castro Schiltberg* wystawiali dokument dla Pyrzyc¹⁹.

Wspomniany zamek to najwyraźniej kontynuacja dawnego grodu, i to w tym samym miejscu. Obok rozwijało się rzemieślniczo-handlowe podgrodzie, jak w wielu innych miejscach na Pomorzu i w Nowej Marchii, przeistaczając się w miasto wzdłuż drogi na osi północ-południe z Bań do Myśliborza. Chociaż to w 1276 r. *civitas* (niem. *Stadt*), nic nie wiadomo o nadaniu Golenicom – widocznie przez księcia Barnima I lub dopiero Kerkowów – prawa miejskiego. Nic nie wiadomo także o wznoszeniu tu fortyfikacji (wałów, fos, murów obronnych). Miasteczko obsługiwało mały rynek lokalny pomiędzy Trzciniem i Myśliborzem.

W tym czasie występują Kerkowowie z innych linii: Jan (Henning; 1269–1283), Gerard II (1281–1283)²⁰, Wilhelm (1281), wójt margrabiego Ottona IV (do 1288 r.)²¹, Thidemann (Dytryk I?) obecny w Choszcznie 6 stycznia 1281 r. przy nadaniu Mirowa i Godkowa pod Chojną cystersom z Chorynia²². Jerzy (II) de Kerkow był komturem joannickim z Suchania w ziemi stargardzkiej (1318). Istniał jednak jakiś czas dalszy związek Kerkowów z Golenicami, bo nawet zmienili nazwisko na Schiltberg. Otóż w 1289 r. bracia Ludwik de Schiltberg i Georgius

¹⁷ CDB A XXIV, s. 5.

¹⁸ CDB A XXI, s. 93. Trudno za P. v. Niessenem (*Geschichte der Neumark...*, s. 487) utożsamiać go z Dytrykiem, wójtem ziemi chojeńskiej (1277), należącym przecież do rodu v. Dossa.

¹⁹ PUB II, nr 1228 na 1282 r.; CDB A XXIV, s. 51; *Regesta Historiae Neomarchicae. Die Urkunden zur Geschichte der Neumark und das Landes Sternberg*. „Märkische Forschungen” 10–12 (1867–1869), Abt. I, s. 28 z datą 1277; *Regesten...*, nr 281: 1277/81, H.F.P. v. Wedel, *Urkundenbuch zur Geschichte des schloßgesessenen Geschlecht der Grafen und Herr en von Wedel*. Leipzig 1885–1891 (dalej UBW), Bd. II, s. 7 na 1281 r., bo margrabia Jan II, współwystawca dokumentu, zmarł 10.09. 1281, a 13 lutego tegoż roku margrabiowie ci byli w Chojnie!

²⁰ CDB A XVI, s. 320: 1269, V, s. 41: 1278, s. 42: 1281, XV, s. 27: 1282, s. 29: 1283, XXII, s. 371: 1278.

²¹ CDB A XV, s. 25: 1281, V, s. 42: 1281, XIII, s. 222: 1281, s. 223: 1284, XXI, s. 5: 1287, XIII, s. 130: 1288.

²² CDB A XIII, s. 221.

de Kerkow występują jako świadkowie czynności prawnej, ale Ludwik wiesza pieczęć widocznie swego ojca Dytryka I, bo z napisem w otoku S. THIDERICI DE KERKOW²³. W dokumencie margrabiów joannickich, wystawionym 2 lutego 1288 r. w Torgelow dla mniszek z Boitzenburga, świadkiem jest Wilhelm de Kerkow, ale obok braci Ludwika i Jerzego de Schiltberch²⁴. Natomiast rajca Chojny Ludolf de Schiltberg (26.01.1332)²⁵ to zapewne mieszczanin pochodzący z niedalekich Golenic, a nie przedstawiciel rodu Kerkowów.

Kerkowowie jednak najwyraźniej nie opuścili po 1276 r. okolic Golenic. W 1337 r. we wsi *Golenitz* w ziemi golenickiej (Schiltberg) 14 łanów lennych mieli Brust i Diderick de Schiltberg²⁶. W 1350 r. rycerze Ebelin i Elverich (więc Alberik II) Kerkowowie, uposażeni lennami gdzieś w okręgu myśliborskim (w okolicy Golenic?), stanęli po stronie margrabiego Ludwika Wittelsbacha w okresie jego zmagania z Pseudo-Waldemarem od lata 1348 r.²⁷

Kerkowowie mieli w herbie szpon gryfa, podobnie jak ministeriałowie von Salzwedel i von Gartow, widocznie jakieś inne odłamy tej rodziny w Starej Marchii. Ród Kerkowów w Starej Marchii wymarł w XVI w., w ziemi wkrzańskiej i na Pomorzu – dopiero w XIX w.²⁸

Golenice Wedłów

A tymczasem Golenice dostały się pod wpływ wielkiego nowomarchijskiego rodu von Wedel. W roku 1281 (?) zmarł Henryk von Wedel z Golenic, zostawiając synów Henninga i Henryka Bezdusznego²⁹. Henryk von Wedel z Schiltberg był 29 września 1321 r. świadkiem nadania Radunia pod Choszczem Hagenom; 3 marca 1322 r. znajdował się w otoczeniu książąt pomorskich w Czarnowie na zachód od Pyrzyc (dziś gmina Kozielice)³⁰.

²³ CDB A XXI, s. 7; *Regesta...*, s. 28.

²⁴ CDB A XXIV, s. 5 i n.

²⁵ CDB A XIX, s. 193.

²⁶ *Das neumärkische Landbuch Markgraf Ludwigs des Aelteren aus dem J. 1337*. Hrsg. v. L. Gollmert. Frankfurt a. O. 1862, s. 16.

²⁷ P. Biens, *Chronik der Stadt Lippehne*. Lippehne 1908, s. 34.

²⁸ L v. Ledebur, *Adelslexicon...*, Bd. I, s. 100; G.A. Mülverstedt, *Der abgestorbene Adel der Mark Brandenburg*. Nürnberg 1880, s. 45, tab. 26.

²⁹ A. Lothert, *Der Schloßberg in dem Genossenschaftforst Hassendorf*. „Die Neumark” 10 (1933), s. 68.

³⁰ Tamże, UBW II/1, nr 171, PUB V, nr 3581.

Z 1337 r. pochodzi „Księga ziemską” (*Landbuch*) – opis Nowej Marchii sporządzony na polecenie margrabiego Ludwika Starszego. Do *terra Schiltberghe* należą wówczas wsie: Chłopowo, Dolsk, Golczew, Dyszno, Nawrocko, Pniów, Rościn, Różańsko, Ostrowiec, Czerników, Dobropole, *Damerow* (opuszczona), Kruszwin, Wierzbica, Kierzków, Dalsze, „Jezierzyce” (opuszczona)³¹. Granice ziemi sięgały więc aż po pola miasta Myślubórz. W źródle tym pojawia się też „Golenicki Las” (*merica Schiltberg*), z którego ciągnięte pożytki stanowiły regale panującego. Las nie przynosił jednak dochodów, wyjąwszy sprzedawane drewno³². Las między Golenicami i Rowem do dziś na południu przylega do Bronnego Rowu.

Interesujący nas obszar golenicki występuje też w strukturach administracyjnych diecezji kamieńskiej tamtych czasów. Archidiakoniat golenicki w 1333 r. wymieniony został wśród tzw. archidiakonatów „mniejszych” w Nowej Marchii³³. Obejmował ziemię golenicką, zapewne Trzczańsko i okolice, może nawet ziemię chojeńską. Jednak biskup Jan 18 czerwca 1344 r. połączył jurysdykcję kościelną ziem (*terrarium*) *Schiltberg* i Myślubórz w jeden archidiakoniat myśluborski, inkorporując go do urzędu witztuma, zastępcy (*vicedominus*) biskupa kamieńskiego w kapitule kamieńskiej³⁴. Pleban golenicki należał do prałatury kolegiaty św. św. Piotra i Pawła w Myśluborzu. Pleban Gerhard Zcolon otrzymał w 1355 r. od margrabiego Ludwika Rzymskiego prebendę kanoniczną w tej kolegiacie³⁵.

W świeckich strukturach państwa brandenburskiego ośrodek golenicki funkcjonował nadal – margrabia Ludwik Rzymski 27 lutego 1352 r. zatwierdzał w Myśluborzu rycerstwu ziemi *tu Schiltberg*, chojeńskiej i mieszkowickiej prawa i przywileje³⁶.

Już margrabia Ludwik Starszy (1323–1351) 5 marca 1334 r. przekazał miasteczko (*oppidum*) swemu stolnikowi Henningowi oraz jego braciom Mathiasowi i Arnoldowi von Jagowom wraz z patronatem nad kościołem, pełnym sądownictwem i dochodami, tak jak *ex antiquo* posiadał Henryk Bezduszny (*Anesele*) von

³¹ *Das neumärkische Landbuch...*, s. 16 i n.

³² Tamże, s. 32.

³³ E. Wiśniowski, *Budowa organizacji kościelnej na Pomorzu Zachodnim w wiekach średnich*. „Novum” 1974, nr 7/8, s. 90.

³⁴ PUB XI, nr 6285.

³⁵ K.P. Klöden, *Diplomatische Geschichte des für falsch erklärten Markgrafen Waldemar von Brandenburg vom Jahre 1345–1356*. Berlin 1845, Bd. II, s. 259.

³⁶ CDB A XIX, s. 226.

Wedel³⁷. Widocznie była to zaledwie ekspektatywa, która stała się jednak nieaktualna, gdyż 29 września 1352 r. margrabia Ludwik Rzymiski potwierdził Golenice Henningowi, synowi Henryka Bezdusznego³⁸, a 21 (9?) kwietnia 1362 r. nadał miasteczko (*stedeken*) Golenice wraz z sołectwem, lennem kościelnym i przyległościami – za wyjątkiem dochodu 25 grzywien rocznej renty wypłacanej Rethze, wdowie po Henningu – w dożywocie Małgorzacie, córce Henninga von Wedla z Golenic³⁹. Przekazywanie dochodów z Golenic kobietom przemawia wyraźnie za wymieraniem tej linii Wedlów. Dlatego następny margrabia Otton Wittelsbach 1 maja 1365 r. nadaje wójtowi Nowej Marchii Mikołajowi i jego kuzynowi Rudolfowi von Erdmannsdorfom ekspektatywę na miasteczko i wioski Golczew, Kierzków oraz Rów z przyległościami, czynszami, pełnym sądownictwem (niższym sołtysim i wyższym), lennem kościelnym (tj. patronatem nad parafią), łąkami, pastwiskami itp., będące lennem Henninga, syna Henryka Bezdusznego Wedla, na wypadek jego bezpotomnej śmierci⁴⁰. I znów także ta ekspektatywa stała się nieaktualna, skoro Henning von Wedel z Golenic 17 listopada 1367 r. wystąpił wśród notabli podpisujących układ pełczycki margrabiego z księstwem szczecińskim, a 13 października 1372 r. tenże margrabia, ostatni z brandenburskich Wittelsbachów, zapisał w dożywocie Hilli, żonie Hansa von Wedla z Mielna, 120 grzywien „oczek zięby” rocznie z miasteczka (*oppido*) Schiltberg, które mąż posiadał⁴¹, obecności zaś w Golenicach Erdmannsdorfów, piastujących epizodycznie urząd w Nowej Marchii – nie stwierdzamy.

Władztwo Wedlów w Golenicach utrzymywało się też za Luksemburgów (1373–1402) i w początkach panowania zakonu krzyżackiego w Nowej Marchii. Hasso von Wedel pisał się „z Golenic” w 1377, 1388 i 1406 r.⁴²

Golenice Ostenów

Po nabyciu Nowej Marchii przez Krzyżaków (1402) ostatni z von der Ostenów, dziedzicznych panów na Drezdenku i okolicach, Ulryk II – naciskany z jednej

³⁷ CDB A XVIII, s. 105.

³⁸ A. Lothert, *Der Schloßberg...*, s. 70.

³⁹ UBW III/2, s. 57.

⁴⁰ CDB A XVIII, s. 139.

⁴¹ CDB B II, s. 488, A XVIII, s. 145.

⁴² CDB A XIX, s. 268, XVIII, s. 151; *Repertorium der im Kgl. Staatsarchive zu Königsberg i.Pr. befindlichen Urkunden zur Geschichte der Neumark*. Hrsg. P. v. Niessen. „Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark” 3 (1895), nr 182.

strony przez Polaków dążących do przywrócenia władztwa nad zamkiem nadnoteckim (Ostenowie składali Polsce hołd w 1365 r.), a z drugiej przez zakon krzyżacki, traktujący dobra Ostenów jako integralną część kraju nabytego od Zygmunta Luksemburskiego⁴³ – w 1405 r. zamienił z Krzyżakami Drezdenko na miasto Lipiany, ale na krótko (rok), bo wnet zainteresował się Golenicami⁴⁴, które wykupił od Wedłów, i już stąd pisał 18 marca 1407 r. list do wielkiego mistrza krzyżackiego⁴⁵, a gdy sprzedawał Krzyżakom dobra nadnoteckie i naddrawskie 7 września 1408 r., wyłączył ze sprzedaży miasteczko Golenice i wsie doń przyległe⁴⁶ (Golczew, Rów i Kierzków, Warnice). Tak rozpoczęły się trwające do 1945 r. dzieje Ostenów nowomarchijskich w Golenicach.

W 1434 r. Katarzyna von der Osten z Golenic, wdowa po Ulryku II, córka Jana z Wartenberku, ostatniego wójta Luksemburgów w Nowej Marchii (do 1402 r.), z synem Arn(ol)dem pragnęła sprowadzić od brata Zygmunta, pana na Cieszynie w Czechach, jakieś dokumenty dotyczące Drezdenka, którymi interesowali się Polacy⁴⁷, będący wtedy w stanie wojny z zakonem krzyżackim. Oferowali Arnoldowi rekompensatę w Polsce, gdyby spotkał się z represjami i konfiskatami. Zaniepokojona krzyżacka administracja w Nowej Marchii sparaliżowała te plany⁴⁸. Tenże Arnold von der Osten z Golenic znany jest z lat 1441–1451⁴⁹. Sprawa tych dokumentów odżyła widocznie po latach, skoro w 1450 r. komtur Człuchowa donosił z Dobiegniewa do Malborka o zaskakujących planach Polaków, którzy

⁴³ Zob. więcej: E. Rymar, *Panowie von der Osten-Drzeńscy z Drezdenka*. Cz. 3 i 4. „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” 6 (1999), t. 2, s. 62 i n.; tenże, *Losy nadnoteckiego pogranicza wielkopolsko-nowomarchijskiego koło Drezdenka (XIV–XVI w.)*, tamże, 12 (2005), s. 22 i n.

⁴⁴ Nabycie Golenic przez Ulryka już w 1398 r., jak H. Wätjen, *Von der Osten. Ein pommersches Geschlecht im Wandel der Jahrhunderte*. Braunschweig 1960, Bd. II, s. 62, trzeba dopiero źródłem poprzeć.

⁴⁵ CDB A XVIII, s. 326; O. Grotefend, *Geschichte des Geschlechts von der Osten. Urkundenbuch*. Stettin 1923 (dalej UBO), Bd. II, nr 1012. Czy zatem zakupił Golenice w 1408 r., jak H. v. Berghaus, *Landbuch der Mark Brandenburg und des Markgrathums Nieder-Lausitz in der Mitle des 19. Jahrhunderts*. Bd. III, Brandenburg 1856, s. 146? Może więc istniał jakiś dokument z tego roku. UBO II, nr 1016.

⁴⁶ CDB A XVIII, s. 330 i n.

⁴⁷ UBO II, nr 1151.

⁴⁸ E. Rymar, *Panowie von der Osten-Drzeńscy...*, s. 65.

⁴⁹ Był świadkiem czynności wójta Nowej Marchii, CDB A XIX, s. 343: 20.04.1441, s. 369: 29.08.1448, s. 370: 8.01.1449 r.; *Geschichtsquellen des burg- und schloßgesessenen Geschlechts von Borcke*. Hrsg. v. G. Sello. Berlin 1896/1912 (dalej UBB), Bd. II/2, nr 140, 1219; *Repertorium...*, nr 1337.

od pani von der Osten (żyjącej jeszcze wdowy po Ulryku?) do Golenic wysłali poselstwo w celu odzyskania pewnych dokumentów dotyczących ziem nad Notecią, o które wszczęli starania Ostrorogowie z Szamotuł⁵⁰. Widocznie już po interwencji u wielkiego mistrza wójt Nowej Marchii Krzysztof Eglinger 1 kwietnia 1451 r. skarżył się na Arnolda z powodu jego roszczeń do Drezdenka, powołując się na dokumenty będące w posiadaniu matki i jego kuzyna Dionizego, wówczas wójta ziemi pełczyckiej (w księstwie szczecińskim), który go w tych staraniach wspierał⁵¹.

Między Arnoldem (z linii rugijskiej) a Dionizym (z linii pomorskiej) z Dąbia gryfickiego daje się stwierdzić pokrewieństwo po mieczu aż ósmego stopnia. Istniała jednak widocznie więź krewniacza, stąd starania Dionizego o lenna po Ostenach wymierających w Nowej Marchii. Arnold miał trzy córki, toteż zaistniała realna groźba utraty dóbr golenickich przez rodzinę. Dionizy, wykorzystując swe stanowisko w Pełczycach, toczył w 1451 r. spór z krzyżacką administracją, który omal nie spowodował wojny. Gdy jesienią doprowadzono do zakończenia zatargu, strona krzyżacka postanowiła nie dopuszczać Dionizego do opróżnionych przez zgon Arnolda dóbr golenickich⁵².

Wydaje się, że reliktem ziemi golenickiej był w czasach krzyżackich golenicki okręg podatkowy landrajtaria, jako pozostałość dawnej administracji sądowej i podatkowej, wzmiankowana w latach 1444–1445 w krzyżackich rejestrach dochodów podatkowych zarządcy dworu myśliborskiego, z podaniem wsi, liczby łąnów i ich obciążeń⁵³, ale niewspomniana w 1454 r. w aktach hołdu składanego elektorowi brandenburskiemu Fryderykowi II⁵⁴.

Elektor brandenburski Fryderyk II przejął w lutym lub kwietniu 1454 r. Nową Marchię od zakonu krzyżackiego. Dionizy, który w 1453 r. brał udział w wyprawie włoskiej po koronę cesarską króla niemieckiego Fryderyka III, już 4 kwietnia 1454 r. znalazł się w otoczeniu Fryderyka II, i to jako jego lennik i radca dworski⁵⁵. Widocznie zadbał u nowego władcy o upragnioną ekspekta-

⁵⁰ *Repertorium...*, nr 1324; UBO II, nr 1215.

⁵¹ UBO II, nr 1219.

⁵² Więcej: E. Rymar, *Dzinisz (Dionizy „Mądry” von der Osten (około 1414–1477). Pan feudalny, kondotier, urzędnik brandenburski i dyplomata pomorski ze schyłku średniowiecza*. Cz. I. W: *Krzyżacy, szpitalnicy, kondotierzy*. Red. B. Śliwiński. Malbork 2006, s. 215 i n.

⁵³ K. Heidenreich, *Der Deutsche Orden in der Neumark*. Berlin 1932, s. 51.

⁵⁴ Tamże, s. 96.

⁵⁵ CDB A XXIV, s. 161; UBO II, nr 1261 z datą ok. 1455 r.

tywę na dobra Arnolda. Jednak dopiero 21 listopada 1455 r. elektor nadał mu za „wierne służby” – ale na zasadzie „wspólnej ręki” także jego bratu Wedegonowi z Płotów – dziedzicznie lenno w postaci dworu (*hof*) Schildberg wraz z miasteczkiem i okolicznymi wsiami, tak jak wcześniej Arnold (Arend) posiadał po ojcu, z pełnymi prawami, dochodami, czynszami, sądownictwem wyższym i niższym, lennem kościelnym, lasami, wyrębem w nich i polowaniem na każdego zwierza, pastwiskami, jeziorami i prawem połowu ryb, nic sobie z regaliów nie rezerwując⁵⁶. Wspomniany tu dwór to zapewne okazała rezydencja zamkowa, chociaż zamkiem już nienazwana. Każdej z trzech córek Arnda elektor zapisał 4 listopada 1456 r. po 200 guldenów jako posag, które to pieniądze miał wypłacić Dionizy; wdowie Annie płacić miał roczną rentę 150 grzywien „oczek zięby” ze wsi Warnice tytułem dożywocia. Elektor uczynił wójta Nowej Marchii odpowiedzialnym za wprowadzenie tego w życie⁵⁷.

Dionizy był od 1457 r. wójtem elektorskim świdwińsko-drawskim, od 1458 r. ponadto wójtem okręgu choszczeńskiego, a już jesienią 1460 r. – całej Nowej Marchii. Jednocześnie z racji swych posiadłości w Dąbiu gryfickim był ważnym feudałem księstwa słupskiego⁵⁸. Od jesieni 1464 r. znalazł się w trudnej sytuacji, służąc dwóm panom, elektor bowiem podjął z książętami wołoskosko-słupskimi walkę o opróżnione księstwo szczecińskie. Początkowo Dionizy był rzecznikiem kompromisu; dbając o golenickie lenna, reprezentował na Pomorzu opcję pro-brandenburską. Doczekał się nagród. 15 stycznia 1465 r. elektor roku ustalił jego żonie Pelagii, na wypadek śmierci męża, dożywocie w postaci dworu i miasteczka (*stettichen*) Golenice, wraz z wsiami Kierzków, Golczew, Warnice, częścią Rowu, Smolnickiej Puszczy (*merita Schmolnitz*), młynem Smoliniec Mały, z dochodami w rybach, mięsie, zbożu, które do dworu należą, tak jak jej mąż posiada⁵⁹. Dionizy doprowadził do zjazdu myśliborskiego z 21 stycznia 1466 r., na którym był głównym mówcą, i tamże – do układu, w którym Hohenzollernowie odstąpili od natychmiastowego przejścia księstwa szczecińskiego, ale z gwarancją sukcesji na wypadek wygaśnięcia rodu Gryfitów i warunkowego hołdu stanów krajowych. Najwyraźniej i za to Dionizy został wynagrodzony, bo 25 stycznia elektor zlecił radzie miejskiej Chojny wypłatę trzystu guldenów „swemu wiernemu” Dionize-

⁵⁶ UBO II, nr 1269.

⁵⁷ UBO II, nr 1288.

⁵⁸ E. Rymar, *Dzinisz...*, cz. I, s. 231 i n., 237 i n.

⁵⁹ UBO II, nr 1383.

mu, golenickiemu radcy, a echem tego wydaje się opinia gryfijskiego profesora Jana Perleberga z tego czasu, że radcy pomorscy zostali przez elektora podobno skorumpowani⁶⁰.

Wówczas też Dionizy wystąpił ostatni raz w roli landwójta. Po śmierci Pełagii poślubił Zofię von Plessen⁶¹. Gdy elektor latem 1468 r. wszedł na wojenną drogę rozwiązania konfliktu o księstwo szczecińskie, Dionizy, po okresie dalszego lawirowania, w grudniu zadeklarował się po stronie pomorskiej, ryzykując utratę lenn nowomarchijskich. Jednak 19 stycznia 1469 r. elektor ustalił Zofii, żonie Dionizego, dożywocie w postaci miasteczka (*stedeken*) i dworu Schiltberg wraz z polami w Golczewie i Kierzkowie. Jeśli wyjdzie ona ponownie za mąż po śmierci męża, to otrzyma tytułem posagu tylko 500 reńskich guldenów jednorazowo lub 60 guldenów renty rocznej⁶². Nie wiadomo, czy oznacza to jeszcze utrzymywanie się dobrych stosunków elektora z Dionizym, czy też raczej – ponowne ich ocieplenie. Jednak w 1469 r. elektor wznowił działania wojenne przeciwko Pomorzu, Dionizy zaś wystąpił w tymże roku na czele pomorskiej delegacji na sejmie w Piotrkowie przed polskim królem, którego strony powołały na mediatora.

Do zbliżenia Dionizego z nowym od 1470 r. elektorem Albrechtem Achillesem doszło wiosną 1472 r., jeszcze przed zawarciem pokoju w Prenzlau. Może nawet Dionizy postawił to jako warunek swego działania na rzecz czerwcowego pokoju, połączonego z kapitulacją książąt i stanów pomorskich, elektor bowiem 16 marca wystawia mu – i do wspólnej ręki jego bratu Wedegonowi z Płotów – list lenny na dwór (*hoff*) i miasteczko (*stedichen*) Golenice, na pełnych prawach, z pełnym sądownictwem; dalej: opuszczone pola Golczew, 6 łanów w Rowie, Kierzków, Warnice, Puszcę Smolnicką, młyn Smoliniec Mały, połowę opuszczonego Babina⁶³.

⁶⁰ UBO II, nr 1396. *Cronica de ducatu Stetinensi et Pomeraniae gestorum intetr Marchiones Brandenburgenses et duce Stettinenses ao. domini 1464*. Eg. J.G.L. Kosegarten. „Baltische Studien” Alte Folge 16/2 (1857), s. 99 (*consiliari [...] per marchiones ut famabatur corrupti*).

⁶¹ H. Wätjen, *Von der Osten...*, Bd. II, s. 74.

⁶² UBO II, nr 1440.

⁶³ UBO II, nr 1470.

Sukcesorem dóbr golenickich, ale też części płoteckich (Wicimice, Sto-
łąż), został najmłodszy syn Ewalda, Dionizy III (ur. 1504, zm. 1558/62?). Obec-
ny na landtagu w Myśliborzu 26 września 1553 r., ożenił się 22 października
1555 r. z Dorotą von Steinwehr z Hohenselchow, której w 1556 r. margrabia Jan
kostrzyński ustalał dożywocie trzystu reńskich guldenów z dochodem rocznym
sześćdziesięciu guldenów oraz gospodarstwo w Warnicach⁶⁸. Dionizy skarżył się
w 1558 r. w kamerze kostrzyńskiej, że po śmierci ojca wykupił od Piotra Bernstei-
na czy Beyerna sołectwo w Golenicach za 1000 guldenów marchijskich, dokonu-
jąc spłaty do 1561 r. Otrzymał dlatego konsens margrabiego Jana na ten zakup.
W 1565 r. w matrykule brandenburskiej określającej obowiązki wojskowe rycer-
stwa wymienieni są dwaj Ostenowie zobowiązani do stawiania ze zbrojnymi koń-
mi: Tonnies z trzema, Jerzy z dwoma⁶⁹. Żaden z nich nie jest znany w starannym
genealogicznym opracowaniu rodu, dokonanym przez Hansa Wätjena. Głównym
sukcesorem Dionizego III był Aleksander (I), urodzony w 1547 r., zmarły
w 1614 r.⁷⁰ Ożeniony z Ilsabe von Eickstedt z Roten-Klempenow, w 1571 r. otrzy-
mał kolejny list lenny wraz z kuzynami z Płotów i Dąbia. W Golenicach miał
12 łąnów majątku folwarcznego (w tym cztery łąny sołtysie uprawiane przez za-
grodnika), w 1575 r. w toku poszerzania ziemi folwarcznej – dalsze dwa, nabyte
od chłopą Jorsa Dolgena za jego zgodą, jednak bez konsensu władcy⁷¹. W 1572 r.
majątek Aleksandra to też 12 łąnów w Warnicach, w tym 6 żony jako jej doży-
wocie. Do sześciu łąnów swego folwarku dokupił od chłopów do 1586 r. dalszych
jedenaście⁷². Potomkowie Aleksandra założyli linię na Warnicach-Wicimicach,
Wicimicach-Stoleżu, Golenicach. Nie możemy się tu nimi zajmować i odsyłamy
do książki Wätjena.

Ostatni raz jako miasteczko (*Flecken*) wspomniano Golenice w 1608 r.⁷³

⁶⁸ *Regesta...*, Abt. III, s. 301, 322; H.-G. Ost, *Die zweite deutsche Ostsiedlung im Drage- und Küddow-Gebiet*. 1. Teil: *Wandlungen im Siedlungsbild eines Abwanderungsgebietes*. Leipzig 1939 („Deutschland und der Osten” 14), s. 137. Nie mógł się jednak żenić z Dorotą w 1555 r. (jak *Regesta...*, Abt. III, s. 322), skoro jej syn Aleksander (G.-H. Ost, *Die zweite...*, s. 63) rodził się w 1547 r. (H. Wätjen, *Von der Osten...*, Bd. II, s. 98).

⁶⁹ Tamże, s. 135; C. v. Eickstedt, *Beiträge zu einem neueren Landbuch der Mark Brandenburg*. Magdeburg 1840, s. 46.

⁷⁰ H. Wätjen, *Von der Osten...*, Bd. I, s. 98, tablica III.

⁷¹ C. v. Eickstedt, *Beiträge...*, s. 65; H.-G. Ost, *Die zweite...*, s. 63, 74.

⁷² H.-G. Ost, *Die zweite...*, s. 76.

⁷³ H. Berghaus, *Landbuch...*, s. 351.

Majątek w Golenicach w 1718 r. liczył nadal 12 łanów oraz 4 chłopskie i 7 zagrodniczych. O miasteczku wtedy już nie ma mowy. We wsi były 54 łany chłopskie – osiemnastu chłopów po trzy łany (w tym o pomorskich nazwiskach: Hensecke, Mielcke), dwunastu zagrodników po łanie (w tym jeden o nazwisku Lessinsky!), ponadto po łanie mieli: pastuch bydła, świniarz, kowal, nowy młyn, karczma⁷⁴. Golenicki Młyn zbudowano nad Pyrzyckim Rowem już w średniowieczu. Ten nowy w 1718 r. przetrwał do 1945 r.

Pod koniec XVII w. Golenice należały do feldmarszałka barona Georga von Derfflingera, a następnie do jego syna Friedricha (w kościele golenickim znajdował się ufundowany przez niego w 1698 r. miedziany żyrandol). Po śmierci Friedricha von Derfflingera majątkiem golenickim zarządzała wdowa – Ursula von Osterhausen, a następnie Golenice znalazły się w rękach rodu von Rosey, który wybudował we wsi pałac i nowy kościół. Pod koniec XVIII w. majątek golenicki należał do rodu von Sydow, a od początku wieku XIX do 1901 r. – do rodu von Rieben. W roku 1901 majątek (wraz z folwarkiem w Golczewie) stał się własnością rodu von Hohenzollern⁷⁵. W 1939 r. w 183 gospodarstwach domowych żyło w Golenicach 809 mieszkańców⁷⁶.

W kościele z XVIII w. było sześć gotyckich ołtarzowych rzeźb drewnianych z ok. 1430 r., m.in. św. Tadeusza Judy o wysokości 75 cm, Katarzyny, Najświętszej Marii Panny z Dzieciątkiem (do 37 cm). Po odrestaurowaniu cztery figurki skradziono nocą z 17 na 18 września 2004 r.⁷⁷

⁷⁴ P. Schwarz, *Die Klassifikation von 1718–1719*. „Die Neumark” 4 (1927), Kreis Soldin, s. 28.

⁷⁵ <http://pl.wikipedia.org/wiki/Golenice>.

⁷⁶ F.R. Barran, *Ostbrandenburg Städte-Atlas. Mit den früher brandenburgischen Landkreisen Arnswalde und Friedeberg Nm*. Leer 1990, s. 126.

⁷⁷ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*. T. IX: *Województwo szczecińskie*, z. 8: *Powiat myśliborski*. Warszawa 1951, s. 4; „Gazeta Wyborcza” (Szczecin), 19.09.2004, s. 5; „Puls Powiatu” [pyrzyckiego] 2004, nr 6, s. 5, il.